

Бора Кузмановић
Небојша Петровић
Филозофски факултет
Београд

UDK: 331.101.3
Оригиналан научни рад
Примљен: 9. 12. 2009.

ПРЕФЕРЕНЦИЈЕ ЛИЧНИХ И ДРУШТВЕНИХ ЦИЉЕВА СРЕДЊОШКОЛАЦА СРБИЈЕ

На узорку од 2426 средњошколаца из различитих крајева, градова и школа у Србији испитиван је степен прихватања (оцене од један до пет) 18 личних и 18 друштвених циљева, као и преференција (избор најважнијих) циљева у једној и другој листи.

Међу личним највише су прихваћени и преферирани пријатељска подршка, љубав и самосталност, а најмање друштвена моћ, подређеност ауторитетима, друштвено ангажовање и постигнуће. У области друштвених циљева највише су прихваћени пуна запосленост, остваривање социјалних права, животни стандард, борба против криминала и корупције, еколошки циљеви, а најмање даља приватизација предузећа, доминантна улога једне партије, али и демократија и јака тржишна привреда. Испуњавање услова за улазак у ЕУ изазива поларизовано реаговање младих, а последица тога је да је према просечној оцени значаја овај циљ при дну, а према проценту испитаника који га преферирају као најважнији у горњем делу листе.

У факторској анализи екстрахована су по четири фактора на свакој листи. У сфери личних циљева тим факторима су дати називи удобан живот (који окупља велики број циљева, особито оних с високим просечним оценама), друштвена успешност, узоран живот и тежња за самопотврђивањем. У сфери друштвених циљева идентификовани су фактори: нормална држава (укључује највећи број циљева), транзиција, традиционално-патриотска оријентација, а четвртом фактору (којим су највише сатурирани оцене значаја добрих међунационалних односа, борбе против криминала и корупције и тржишна привреда) није дат назив.

Аутори се баве и анализом установљене некохерентности и питањем стабилности вредносних система младих.

Кључне речи: лични циљеви, друштвени циљеви, вредности, преференције.

Увод

Човек у свом понашању није само гуран разним узроцима (укључујући и унутрашње нагоне) него и привлачен циљевима и руковођен сврховитошћу. То је суштина телеолошке парадигме за коју Хол и Линдзи, када рауматрају разне теорије личности, са правом кажу да је питање „старије и од саме историје психологије“ (Хол и Линдзи, 1983, стр. 45). Они сматрају да је то једна од димензија према којој се могу разликовати и разврставати различите теорије личности јер неке заиста више (или искључиво) истичу нагоне и спољне узроке (приступ тврдог детерминизма), а друге говоре о сврховитости, трага-

њу и избору циљева. Најшире посматрано, једне човека виде као реактивно, а друге као проактивно биће. У оквиру ових других особит значај се приписује Олпорту (Allport) и представницима тзв. хуманистичке струје (Маслов, Роџерс и други), а често се неправедно заборавља Адлер и његово учење о „фикционом финализму“, према којем људи не само да замишљају него и „измишљају“ циљеве као идеале којима теже (Адлер, 1989). „Ови фиктивни, измишљени, циљеви били су за Адлера субјективни узроци психолошких догађаја“ (Хол и Линдзи, 1983, стр. 165).

Данас, после свих искустава и истраживања, тешко је порећи проактивност као инхерентну особеност човека (што не значи да није и реактивно биће), односно чињеницу да је његова активност често вођена сврховитошћу, свесно усмерена према одређеним циљевима. Међутим, терминолошки посматрано, назив циљ, особито у српском језику, везујемо и за крајње конкретне циљне објекте, којима се задовољавају нагони (нпр. храна као циљ), али и за врло уопштено и апстрактно формулисани циљеви и идеале, као што су „социјална правда“, „љубав“, „демократија“, „социјална успешност“ итд. Када се говори о проактивном човеку, мисли се првенствено на овај тип циљева којима ћемо се и ми бавити. Ти релативно уопштени циљеви којима се свесно тежи могу се третирали као вредности, јер подразумевају јаку евалуативну димензију, и отуда истраживање које ћемо овде приказати спада у област проучавања вредности и вредносних оријентација. Друго је, наравно, питање да ли се баш све вредности могу свести на овако схваћене циљеве.¹ Ако се, на пример, наглашава подела на вредности-циљеве и вредности-средства чини се да је одговор негативан. Али се и та уопштена средства могу језички исказати као циљеви (нпр. прихватање сарадње или конкуренције, еволуционог или револуционарног мењања друштва) само што се у том случају мора говорити о инструменталним и коначним циљевима, што неки и чине. У сваком случају, познати истраживачи вредности, као што су Рокич (Rokeach 1973), Шварц и Билски (Schwartz & Bilsky, 1987. и 1990), Инглхарт (Inglehart, 1977), преко сажето и уопштено формулисаних циљева испитују системе вредности, без обзира да ли користе термин циљ, вредност, водећа начела, циљна и коначна стања егзистенције. Наравно, легитимно је и питање да ли увек релативно уопштени циљеви представљају вредности. Циљевима се баве и разни истраживачи јавног мњења, који користе и појам интереса или просто од својих испитаника траже да означе најважније проблеме у друштву.

У већини досадашњих истраживања вредности, пажња је обраћана на разликовање терминалних и инструменталних вредности, односно циљева

¹ Без намере да се овде детаљније бавимо концептом вредности, осећамо потребу да напоменемо да припадамо категорији истраживача који појам вредности везују за уопштене идеје или схватања о пожељном – пожељним циљевима, стањима, односима, начинима понашања, врстама активности. Списак релевантних референци за ово питање може се наћи у различитим текстовима (нпр. Кузмановић и Петровић, 2007).

(Рокич), материјалистичких и постматеријалистичких (Инглхарт), а занемаривано је могуће разликовање крајње личних од преференције друштвених циљева. У неким случајевима природа (садржај) циља је обезбеђивала то разграничење – на пример, углед се мора односити на личну сферу, а јака привреда на друштвену, при чему се од појединца тражи да искаже оцену значаја или преференцију тог циља у односу на неке друге. Али, материјално благостање може да се односи и на крајње лични циљ и на шири, друштвени, којем појединац приписује одређени значај. Вероватно да јака лична тежња утиче и на процену и преференцију материјалног благостања као друштвене вредности, али се не може говорити о њиховом поклапању, а у неким случајевима не треба очекивати ни високу корелацију. Када појединац бира и процењује друштвене циљеве, логично је очекивати да бар у извесној мери узима у обзир интересе и других људи и друштва у целини, те да на основу више критеријума исказује своје виђење друштвених приоритета. У истраживањима вредности лични и друштвени аспекти често су помешани, или је препуштено појединцу да се определи за референтни оквир, а што у крајњој линији значи да добијени подаци могу имати различита значења. Ту и тамо наилазимо на расправе о могућој динстикцији личних и друштвених вредносних система људи (нпр. Rohan, 2000, Schwarz and Bilsky, 1987), али са другачијим приступом од овде исказаног.

У нас је било покушаја да се испитују вредносни приоритети у оквиру ограниченог унапред понуђеног списка друштвених циљева (Васовић, 1991, Васовић и Кузмановић 2001). Било је и истраживања у којима је на основу дате листе испитивана преференција личних циљева (Јоксимовић, 2001). Али су ретка истраживања у којима се, полазећи од шире листе, на систематичан начин испитује оцена значаја и преференција друштвених циљева (Кузмановић, 1990, 1995а), а поготово истовремено испитивање прихватања личних и друштвених циљева (Петровић, 1996).

Имајући све у виду, Кузмановић и Петровић су сматрали да треба концептуално разликовати личне циљеве од односа појединца према друштвеним циљевима и да стога треба сачинити посебне и релативно обухватне листе друштвених и личних циљева и испитивати субјективни однос према сваком од њих, тј. степен прихватања и преференције тих циљева (Кузмановић и Петровић 2007).

Полазећи од идеје да су лични циљеви у вези са потребама (особито вишим) код човека и комбинацијом потреба у дужој временској перспективи, при конципирању и избору почетне листе личних циљева руководили су се теоријским идејама о потребама људи Марија (Миггау, 1938), Маслова (Maslow, 1982) и Фрома (1980), истраживањима вредности Рокича (Rokeach, 1968, 1973), поставкама и истраживањима материјалистичких и постматеријалистичких вредности Инглхарта (Инглхарт, 1977, 1990), у извесној мери Шварца (Schwartz, 1996, Schwartz and Bilsky 1987, 1990), а код нас истраживањима циљева Васовићеве (1988), Кузмановића (1990 и 1995), Петровића

(1996), истраживањима вредносних оријентација Рота и Хавелке (1973) и проучавањима преферираних стилова живота Кузмановића (1986) и Попадића (1995). Настојали су да изаберу пре свега оне циљеве о којима, макар и у различитим терминима, говори више аутора, избегавајући могућа преклапања. Тако су дошли до листе личних циљева (ЛЛЦ) која је укључивала 18 циљева који би се најкраће могли назвати: углед, пријатељи (односно пријатељска подршка), друштвена моћ, самоактуализација, алтруизам, постигнуће, узбудљив живот, подређеност, сигурност, савесност, љубав, материјални стандард, знање, уживање (хедонизам), друштвено ангажовање, самосталност, популарност и здрав живот.

При избору листе друштвених циљева, аутори су узели у обзир не само већ поменута досадашња истраживања о субјективном односу према друштвеним циљевима него и многа испитивања јавног мњења (која су најчешће саопштена преко средстава информисања) у којима су испитивани приоритети друштвених циљева, интереси и процена значаја друштвених проблема. Узета је у обзир и актуална друштвена ситуација код нас, па су тако у листу уврштени приватизација и улазак у Европску унију. Овај последњи би се могао сматрати индикатором односа према европским интеграцијама као ширем циљу, али пошто је код нас актуално баш питање уласка у Унију, укључен је управо тако одређен циљ. Тако се дошло до листе друштвених циљева (ЛДЦ), која је такође укључила 18 циљева који се могу најкраће назвати: јака тржишна привреда, добри међунационални односи, борба против криминала и корупције, јачање одбрамбених снага, хуманији односи, еколошки циљеви, запосленост, социјална једнакост, правна држава, чување традиције, улазак у Европску унију, приватизација, државни и територијални интегритет, демократија, животни стандард, развој науке и културе, социјална права и једнопартијски систем. Овај последњи је уврштен због поређења са неким ранијим истраживањима (нпр. Кузмановић 1995) и опажања да још има оних који сматрају да је вишепартијски систем узрочник и „кривац“ за друштвене проблеме.

Као што се из назива једних и других циљева може уочити, избегнути су изразито општи и неодређени називи као што су „друштвено благостање“, „мудрост“, „лична срећа“, већ се настојало да се оствари некакав „средњи“ степен општости. Истраживање које су Кузмановић и Петровић извели на узорку средњошколаца Београда показало је да је оправдано раздвојити ове две листе циљева и корисно посебно испитивати субјективни однос према једним и другим циљевима (Кузмановић и Петровић, 2007).

Предмет и циљеви истраживања

Ово истраживање је изведено у оквиру ширег истраживања о садржају активности у слободном времену средњошколаца у Србији, које су за потребе Министарства омладине и спорта обавили сардници Института за психоло-

гију Филозофског факултета у Београду. Као што је у наслову и у уводном делу назначено, предмет овог дела истраживања је однос младих према релативно уопштеним личним (животним) циљевима (прихватања и преференције) и према такође релативно општим могућим друштвеним циљевима. Прецизније, главни циљеви овог дела истраживања су били:

1. утврђивање степена прихватања, односно преференције понуђених личних и друштвених циљева у популацији средњошколаца;
2. утврђивање структуре (фактора) личних и друштвених циљева које појединци прихватају или не прихватају.

Реализацијом ових циљева, може се поставити још један, изведени циљ: компарација резултата са првим истраживањем Кузмановића и Петровића (2007), и , евентуално другим релевантним истраживањима, укључујући и могуће необјављене радове.

Метод

Испитаници

Будући да су истраживачи слободног времена претендовали да добију релативно поуздану слику о популацији средњошколаца Србије (без Косова), изабрана је нека врста стратификованог узорка. Мада је тај узорак био врло велики (укупно 2426 испитаника), не може се ипак говорити о репрезентативности у строгом значењу те речи. Заступљени су Војводина (28.8% испитаника), Београд (21%), Средња Србија (20.1%) и Јужна Србија (30.1%). Војводину представљају млади из Новог Сада (12.1%), Зрењанина (10.6%) и Осака (6%), Средњу Србију средњошколци из Крагујевца (11.2%) и Врњачке Бање (7.8%), а Јужну Србију из Ниша (10.6%), Лесковца (12%) и Књажевца (7.6%). Према врсти школа, узорак је укључио 41.7% ученика из гимназија, 37.7% из четворогодишњих стручних школа и 20.6% ученика из трогодишњих.

Упркос одређеним мањкавостима, узорак који је обухватио ученике из великог броја различитих школа и места (а треба имати у виду да у те школе долазе и деца из шире околине наведених градова), омогућује да стекнемо прилично добар увид у преференције, а особито структуре, личних и друштвених циљева средњошколаца у Србији.

Начин испитивања

Испитивање је изведено 2007. године. Подсећамо да је у употребљеном инструменту сваки циљ операционализован преко кратког и што је могуће више разумљивог исказа. На пример, лични циљ који је назван 'самоактуализација' презентован је преко тврдње „Да могу да искажем своје способности и остварим могућности које носим у себи“, 'материјални стандард' (као лични циљ) преко исказа „Да обезбедим себи и породици што више новаца и

других материјалних добара“, а друштвени циљ који смо назвали ’очување традиције’ преко исказа „Очувати нашу традицију, добре обичаје и националну самосвојност (идентитет)“, итд. Циљеви су поређани редоследом наведеним у споменутиим списковима.

Испитаницима је нуђено пет модалитета одговора за изражавање степена прихватања (оцене значаја) циљева презентованих у тим кратким исказима. Имало се у виду оно што су и други истраживачи приметили: да се вредности углавном прихватају, само варира степен прихватања, односно преференција вредности. Стога су испитаницима понуђени одговори: ’мало је важно’ (за личне циљеве ’мало ми је важно’), ’осредње је важно’, ’прилично је важно’, ’врло је важно’ и ’изузетно много је важно’. Да не би олако употребљавали овај последњи одговор, испитаницима је у упутству речено да га заокруже само онда када заиста сматрају да је нешто изузетно значајно. После оцењивања свих појединачних циљева, од испитаника је тражено да из обе групе одаберу по пет које сматрају најважнијим, а потом да от тих пет изаберу један који је за њих, односно по њиховом мишљењу, најважнији.

Овај поступак се прилично разликује од оног који је употребљавао Рокич. Он је у оквиру својих листа од 18 инструменталних и 18 терминалних вредности испитаницима презентовао и врло апстрактне називе, уз евентуално две-три речи у загради које не појашњавају превише наведени назив – на пример ’мудрост’ (зрело разумевање живота), ’самопоштовање’ (самоцењење), ’спасење’ (спасен, вечити живот). Оправдано се може очекивати да многи испитаници не знају елементарни садржај неких од наведених појмова или да реагују полазећи од врло различитих референтних оквира. Та могућност није сасвим избегнута ни у овде употребљеном инструменту, али је нуђењем ширих исказа битно смањена. Друга битна разлика је у начину одговарања. Рокич је тражио од својих испитаника да рангују свих 18 вредности (како би утврдио вредносне приоритете), што је предуг и претежак посао чак и за веома заинтересоване испитанике и са јасно профилисаним системом вредности. Када се користи шири систем инструмената, за тако нешто нема ни времена.

Анализа резултата

Степен прихватања и преференција личних и друштвених циљева

Аналізу резултата започињемо дескрипцијом мера прихваћености и преференција сваког од понуђених личних и друштвених циљева. Мере које нам стоје на располагању су: просечна прихваћеност сваког циља (јер смо одговоре на скали процене бодовали од 1 до 5), уз пратећи податак о распршењу мера (СД), учесталост јављања сваког циља међу пет приоритетних (изражена процентом испитаника који бирају дати циљ) и колики проценат испитаника се опредељује за неки циљ као најважнији. На основу сваке од те три врсте мера могу се сачинити ранг листе циљева по степену прихваће-

ности, односно обиму испитаника у узорку који преферирају сваки од циљева. Те три ранг листе не морају бити у високој сагласности јер неко може већем броју циљева дати високу оцену, али ће само неке сврстати међу приоритетне и, наравно, само један одабрати као најважнији. Што важи за појединца, важи и за групу. Релативно висок просек оцена неког циља не значи да ће он добити исто тако високо место по обиму испитаника који га сматрају приоритетним. Овде се види зашто у принципу ваља разликовати појмове „степен прихватања“ и „преференција“ (односно обим преференције). Но убрзо ћемо видети да је сагласност различитих ранг листа на врху и дну прилично велика.

На табели 1. (вид. доле) поређани су лични циљеви према висини аритметичке средине прихваћености, тако да редослед представља истовремено и ранг листу. За друге две мере изведени су посебни рангови на основу процента испитаника који дати циљ сврставају међу приоритетне, односно преферирају га као најважнији. На првом месту (и то према све три мере) је циљ који изражава сложену просоцијалну оријентацију – пријатељство, које подразумева не само снажан афилијативни мотив већ и потребу за социјалном подршком и прихватањем, па и за сигурношћу.² Просек оцена од 4,42 је збиља висок, а уз то три петине испитаника сврстава овај циљ међу пет приоритетних и петина га означава као најважнији. Преко 60% испитаних средњошколаца оцењује овај циљ као изузетно много важан и плус четвртина као јако важан, док тек непуних 2% као мало важан.

Само за нијансу ниже оцене је добила друга, ужа просоцијална оријентација, која се односи на исконску људску потребу за љубављу са одговарајућим партнером (чак и у стручној литератури она се често помиње под називом „романтична љубав“) Преко 60% се определило за оцену „изузетно много је важна“, па не чуди што је близу 60% испитаника сврстава међу пет најважнијих животних циљева. Ако је неко помислио да за данашње генерације младих љубав није више важна као некада, није у праву, бар када је реч о целини средњошколске популације у Србији. По просечној оцени, на трећем месту је утилитарна оријентација, тј. тежња за обезбеђењем „новца и других материјалних добара“ за себе и своју породицу, а на четвртом месту самосталност. На друга два критеријума ови циљеви су заменили места на ранг листи. У сваком случају, тежња за пријатељством не искључује исто толико снажну потребу за самосталношћу, а ни идеја о љубави није толико ирационална (како се понекад претпоставља) да би довела до потцењивања значаја новца и материјалних добара. Проширена немаштина може и појачавати оцену важности овог циља. Млади на овом узрасту су вероватно самосталност често везивали за осамостаљивање од родитеља (циљ је гласио: „Да будем самосталан и не зависим ни од кога“). Релативно високу просечну оцену (изнад 4) добио је и циљ „стицање знања“.

² Понуђена формулација циља је гласила: „Да имам пријатеље који ће ме подржавати и на које се могу ослонити у свакој ситуацији“.

Табела 1. Лични циљев

Лични циљев	АС	СД	Међу пет приоритетних			Као најважнији циљ		
			ф	%	Ранг	ф	%	Ранг
1. пријатељи	4.42	0.89	1437	59.23	1	471	19.4	1
2. љубав	4.37	0.98	1418	58.45	2	329	13.6	2
3. материјални стандард	4.32	0.97	1015	41.84	4	178	7.3	4
4. самосталност	4.28	1.05	1102	45.42	3	261	10.8	3
5. знање	4.06	1.02	546	22.51	11	105	4.3	7
6. сигурност	3.93	1.14	541	22.30	12	56	2.3	14
7. уживање/хедонизам	3.93	1.12	500	20.61	13	72	3	11
8. самоактуализација	3.82	1.16	631	26.01	8	130	5.4	6
9. здрав живот	3.82	1.24	699	28.81	6	147	6.1	5
10. алтруизам	3.79	1.08	661	27.25	7	70	2.9	12
11. савесност	3.75	1.32	609	25.10	10	89	3.7	10
12. узбудљив живот	3.69	1.22	622	25.64	9	65	2.7	13
13. углед	3.42	1.18	740	30.50	5	101	4.2	8
14. постигнуће	3.39	1.27	272	11.21	15	31	1.3	15
15. друштвено ангажовање	3.11	1.26	154	6.35	16	13	0.5	16
16. популарност	2.51	1.42	322	13.27	14	92	3.8	9
17. подређеност	2.51	1.35	115	4.74	18	11	0.5	18
18. друштвена моћ	2.04	1.21	139	5.73	17	12	0.5	17

На дну листе по просечној оцени значаја нашли су се друштвена моћ, подређеност, популарност и друштвено ангажовање, с тим што су на друга два критеријума подређеност и друштвена моћ заменили места. Популарност је пример циља који на сва три критеријума заузима различита места на ранг листи. Иако је његова просечна оцена ниска (2,51), ипак га око 13% испитаника сврстава међу пет најважнијих, а готово 4% га бира за најважнији животни циљ – више него сигурност, алтруизам, друштвено ангажовање... За готово трећину (32,6%) средњошколаца популарност је мало важна, али је за 14,6% изузетно много важна, што су ови потврдили сврставањем популарно-

сти међу пет приоритетних циљева. Када је у ранијим истраживањима стицање друштвене моћи формулисано као могући стил живота, редовно је било на самом дну по степену прихваћености код младих овог узраста (Попадић, 1995). Јоксимовић (2001) је, испитујући вредносне оријентације, такође утврдила да су популарност и друштвена моћ најмање пожељни циљеви код средњошколаца.

Условно, средњи степен прихваћености (просечне оцене између 3 и 4) карактерише циљеве: сигурност, хедонизам, самоактуализација, здрав живот, алтруизам, савесност, узбудљив живот, углед, постигнуће. Наведени критеријум омогућује да се у тој групи нађе и друштвено ангажовање, мада је његов ранг међу приоритетима доста низак – заузима 15. односно 16. место (само 6% га сврстава међу пет приоритетних и тек 0,5% га означава као најважнији циљ).

Посматрани у целини, налази овог истраживања су у приличној мери сагласни са резултатима који су у ранијем истраживању (Кузмановић и Петровић, 2007) добијени на узорку београдских средњошколаца, нарочито када је реч о врху и дну ранг листе. Ипак, у београдском узорку самоактуализација је добила значајно вишу просечну оцену (4,24) него у ширем узорку средњошколаца Србије (3,82), док у овом другом приметно већи проценат испитаника сврстава углед међу приоритетне циљеве (30,5% према 18,9%).³ У сваком случају, потреба за пријатељима и пријатељском подршком у до сада извршеним истраживањима на младима код нас редовно се показује као најважнији циљ.

У табели 2. (вид. доле) приказани су на исти начин резултати прихватања и преференције друштвених циљева. На првом месту према сва три мерила налази се запосленост. Она је то место заузела и у поменутом раније извршеном истраживању на узорку београдских средњошколаца. Тада је констатовано, а то понављамо и сада, да су ове оцене израз реалистичности младих: обезбеђивање посла грађанима (омогућавање да се запосле) јесте важан циљ једног друштва, али је у нашим условима и тешко остварив (незапосленост, нажалост, расте), па га то чини још важнијим. Да је остварена висока запосленост, тај циљ вероватно не би заузео прво место. У табели имамо и податак да 10,6% сматра да је то најтеже остварив циљ (одмах после

³ Занимљиво је да су у једном још необјављеном, новијем истраживању (извршено 2008) на београдским студентима Кузмановић и Петровић утврдили да се на челу листе по просечној оцени такође налази циљ „пријатељи“ (4,46), а потом следе: самосталност (4,35), љубав (4,29), самоактуализација (4,26) и знање (4,26), а на дну друштвена моћ (2,04), подређеност (1,99) и популарност (1,71). Поредак је сличан оном добијеном на средњошколцима. Међутим, материјални стандард је у узорку студената заузео тек осмо место са просечном оценом 3,76.

Табела 2. Друштвени циљев

Друштвени циљев	АС	СД	Међу пет приоритетних			Као најважнији циљ			Најтеже остварив	
			ф	%	Ранг	ф	%	Ранг	ф	%
1. запосленост	4.42	0.93	1304	53.75	1	397	16.4	1	256	10.6
2. социјална права	4.31	0.99	1059	43.65	2	270	11.1	2	197	8.1
3. животни стандард	4.24	0.99	997	41.10	4	242	10	3	210	8.7
4. еколошки циљев	4.23	1.03	801	33.02	6	142	5.9	6	81	3.3
5. борба против криминала и корупције	4.14	1.14	998	41.14	3	175	7.2	4	173	7.1
6. хуманији односи	4.06	1.09	835	34.42	5	125	5.2	8	84	3.5
7. чување традиције	3.96	1.13	769	31.70	7	124	5.1	9	32	1.3
8. развој науке и културе	3.96	1.06	498	20.53	12	70	2.9	11	39	1.6
9. социјална једнакост	3.95	1.10	556	22.92	9	60	2.5	13	53	2.2
10. правна држава	3.78	1.17	621	25.60	8	90	3.7	10	134	5.5
11. државни и територ. Интегрит	3.74	1.25	478	19.70	13	136	5.6	7	199	8.2
12. јач. одбрамбених снага	3.58	1.21	337	13.89	15	45	1.9	16	27	1.1
13. демократија	3.58	1.26	259	10.68	17	25	1	17	27	1.1
14. добри међунацион. односи	3.57	1.25	529	21.81	11	53	2.2	14	41	1.7
15. улазак у Европску унију	3.44	1.35	538	22.18	10	149	6.1	5	394	16.2
16. једнопартијски систем	3.32	1.36	325	13.40	16	51	2.1	15	198	8.2
17. јака привреда	3.13	1.36	370	15.25	14	70	2.9	11	55	2.3
18. приватизација	2.90	1.23	128	5.28	18	23	0.9	18	21	0.9

остваривања услова за улазак у Европску унију, што ћемо посебно коментарисати). На другом месту, опет према сва три критеријума, су социјална права грађана. Тај циљ је испитаницима представљен на конкретизован начин: „Да држава обезбеди бесплатно образовање, здравствену и социјалну заштиту свим грађанима“. Отуда се он може назвати и социјална (односно социјално одговорна) држава. Могло би се рећи да је ово израз и социјалдемократске оријентације испитаника, али се тешко може говорити о носталгији за прошлим временима јер је реч о младима који се тада нису ни родили.

Неповољне и несигурне друштвене околности које млади опажају и некад директно осећају, чини их осетљивим на ова питања, а и евентуални утицај родитеља треба посматрати у том контексту.⁴

На трећем месту по просечној оцени и проценту испитаника који га означавају као најважнији циљ је животни стандард грађана („Побољшати материјалне услове живота, остварити пристојан стандард грађана“), али су одмах ту и еколошки циљеви (који на другом и трећем критеријуму заузимају шесто место), борба против криминала и корупције, коју међу приоритетних пет циљева сврстава 41% испитаника, због чега на том критеријуму заузима треће место. Релативно висока просечна оцена карактерише и циљеве: хуманији односи у друштву (4,06), чување традиције, развој науке и културе (али овај знатно мањи број младих сврстава међу приоритетне), па и социјална једнакост. На самом дну лествице, према сва три критеријума нашла се приватизација (само 5% средњошколаца је сврстава међу пет приоритетних), а релативно ниске оцене добили су и јака тржишна привреда и једнопартијски систем. У раније изведеном истраживању на београдским средњошколцима најнижу оцену је добила идеја о једнопартијској држави (2,51), а онда такође приватизација (2,73) и – остваривање услова за улазак у Европску унију (2,80). Међутим, у том истраживању је боље оцењена јака тржишна привреда (4,09). Изгледа да популација средњошколаца у новије време не види јасну везу (или није у њу уверена) између јаке тржишне привреде и других важних циљева. Када је реч о приватизацији (а формулација је гласила „Убрзати и довршити приватизацију државне својине“), и раније смо говорили и сада мислимо да се низак статус тог циља може разумети као разочарање досадашњим начином и последицама приватизације.⁵

Идеја о уласку у Европску унију под захтеваним условима изгледа да изазива поларизовано реаговање, на шта указује и прилично висока стандардна девијација и у истраживању београдских средњошколаца и у овом. За неке је то мало и тек осредње важан циљ (у овом истраживању тако мисли четвртина узорка), а за друге је то изузетно важан циљ (у овом истраживању за 28% испитаника, што је довело до тога да га више од петине (22%) укључује у пет приоритетних. Међутим, овај циљ се чешће него и један други сматра најтеже остваривим (тако мисли 16% испитаних средњошколаца). Не знамо да ли су млади више сумњали у спремност земаља ЕУ да нас приме или у спремност, могућности, па и потребу наше државе да испуни захтеване услове.

⁴ У поменутом истраживању на студентима, на првом месту се нашла борба против криминала и корупције (4,66), а онда редом: запосленост (4,56), животни стандард (4,50), еколошки циљеви (4,48), па тек онда социјална права (4,47), али је очигледно, да те разлике нису велике и да су све те просечне мере већ од највећег просека код средњошколаца.

⁵ Ако је неко више склон објашњењу да средњошколци не знају и не разумеју тај процес, предочавамо му податак да је и у поменутом узорку студената приватизација добила једну од најнижих оцена (2,78), тек нешто више од једнопартијског система (2,45).

Налази о преферираним и најмање прихваћеним циљевима нису у нескладу с подацима из испитивања јавног мњења на општој популацији који су само фрагментарно презентовани преко средстава информисања у изјавама истраживача (нпр. агенција CeSID-a, Medium-Gallup-a и SMMRT). Тако је у једном истраживању ЦеСИД-а показано да је грађанима најважније „постизање доброг животног стандарда, као и долазак до посла који ово може да омогући“ (Михаиловић и сарадници, 2007, стр. 29). Како је у међувремену економска криза постала тежа и шира, окупираност овим проблемима може бити само већа и јача.

Факторска структура личних и преференција друштвених циљева

Други задатак нашег истраживања је био да утврдимо факторску структуру личних и друштвених циљева, односно да испитамо да ли се листе наведених циљева могу сврстати на мањи број базичних вредносних оријентација. Као метод екстракције фактора примењена је анализа главних компоненти, а као метод ротације облимин с Кајзеровом нормализацијом, варимама и промама, али ћемо се овде детаљније позабавити првом солуцијом. Из обе листе је изоловано по четири фактора (са својственим вредностима већим од 1), који у сфери друштвених циљева објашњавају 58,03% варијансе резултата, а у случају личних циљева само 50,05% варијансе. Број фактора је мањи него у поменутом истраживању на београдским средњошколцима, где је излучено по седам фактора у обе листе циљева. Мањи број указује на једноставнију факторску структуру, али не и лакшу за интерепатацију. Најбоље је описати сваки фактор пре него што покушамо да му нађемо неко адекватно име.

У табели 3. може се уочити да први фактор укључује не само сличне него, бар наизглед, прилично различите циљеве: са једне стране уживање (факторско оптерећење 0,73), материјални стандард (0,70) и узбудљив живот (0,61) али са друге, и љубав (0,61), у извесној мери и пријатељска подршка (0,44), а са треће, самосталност (0,64) и стицање знања (0,56), па чак и у мањој мери и сигурност (0,41). Очигледно је да одређен број младих преферира ову карактеристичну комбинацију, док је другима она мање важна што и омогућује да се издвоји описани фактор. Не може се тврдити да је другима ова комбинација циљева неважна, јер су управо на овом фактору окупљени циљеви са високом просечном оценом, него само то да је мање важна, да им није приоритетна. Овај фактор можемо условно назвати *удобан живот* (неко може оправдано додати: и нормалан), што одговара представи о једном делу младих. Преглед биваријантних веза открива да збиља постоји прилично висока линеарна корелација (0,44) између љубави као животног циља и тежње за материјалним стандардом. Вероватно су многи испитаници у формулацији “да нађем себи одговарајућег партнера (партнерку) и остварим љубав” подразумевали и оснивање породице, а материјални стандард је операционализован

преко исказа о обезбеђивању што више новца и материјалних добара *себи и породици*.

Табела 3. Факторска структура личних циљева

Лични циљеви / фактори	1	2	3	4
углед	0.30	0.41		0.59
пријатељи	0.44			0.68
друштвена моћ		0.75		
самоактуализација	0.33	0.31		0.70
алтруизам			0.51	0.53
постигнуће	0.34	0.62		0.42
узбудљив живот	0.61	0.40		
подређеност			0.62	
сигурност	0.41		0.38	0.59
савесност			0.74	
љубав	0.61		0.33	0.42
материјални стандард	0.70		0.31	0.31
знање	0.56		0.47	0.35
уживање/хедонизам	0.73			
друштвено ангажовање	0.37		0.61	
самосталност	0.64			0.41
популарност		0.69		
здрав живот	0.35		0.67	

На другом фактору нашли су се пре свега друштвена моћ као лични циљ (0,75), популарност (0,69) и постигнуће (0,62), а у мањој мери и углед (0,41) и узбудљив живот (0,40). Може се разумети као *друштвена успешност* (или као престиж), али више заснована на моћи и популарности него на угледу. Мада су ова два циља на дну листе по преференцијама, ипак има довољно испитаника који им дају релативно веће оцене, што омогућује издвајање овак-

вог фактора. Постигнуће се ту такође нашло јер су га испитаници доживели као друштвени успех (истицање) и елемент престижа.⁶

Трећи фактор профилише друштвено узорног (конвенционалног) грађанина јер су се на том фактору нанизали савесност⁷, здрав живот, подређеност ауторитетима (испуњавање дужности које одређују старији и моћнији), друштвено ангажовање (вероватно се и за њега везује идеја о испуњавању грађанске дужности), алтруизам и, у мањој мери, знање и сигурност. Чини се да би се најкраће могао назвати *узоран живот* или савестан и здрав начин живота, несебичан и здрав живот и слично. Здрав живот заиста највише корелира са савесношћу (0,38). Овај фактор је у извесној корелацији са првим (0,30), али не и са другим фактором.

Четврти фактор са својом ниском карактеристичном вредношћу (1,004) једва да задовољава услов да се назове фактором. Ипак треба уочити да је њиме највише засићена самоактуализација (0,70) и пријатељска подршка (0,68), а потом углед, сигурност, алтруизам и у мањој мери постигнуће и љубав. Може се условно назвати *тежња за самопотврђивањем*, или (још боље) описно, као остваривање друштвеног успеха (угледа) на основу компетентности и просоцијалне оријентације. То је другачији приступ друштвеном успеху од оног који је исказан у другом фактору и зато не чуди врло ниска корелација та два фактора (0,09). Уместо са другим, овај фактор више корелира са првим (0,39), а постизање такве комбинације циљева значило би остваривање богатог, испуњеног живота.

Пажљива анализа табеле 3. показује да су неки циљеви повезани са више фактора, што може говорити о њиховој вишедимензионалној природи, али се нећемо сада упуштати у могуће интерпретације ове чињенице.

Када је реч о друштвеним циљевима, први фактор, који објашњава знатно више варијансу резултата (38,54) него сва три остала заједно, укључује и највећи број циљева – тачније субјективних процена важности друштвених циљева. Највећа факторска засићеност су на циљевима: социјална права (0,77), животни стандард (0,75), запосленост (0,74), хуманији односи међу људима (0,71), социјална једнакост, развој науке и културе, еколошки циљеви, а потом и борба против криминала и корупције, стабилна правна држава, демократија, а у нешто мањој мери и чување традиције, добри међунационални односи, итд. Овај фактор се појавио и у истраживању на београдским средњошколцима (Кузмановић и Петровић, 2007), али у „окрњеној“ форми, јер су социјална једнакост и запосленост образовали посебан фактор, а животни стандард, развој науке, културе и социјална права, заједно са јаком привредом

⁶ Формулација циља је гласила: “Да постигнем нешто што се у друштву цени и чиме се могу истаћи пред другима”, што одговара уобичајеним дефиницијама мотива постигнућа.

⁷ Она је операционализована преко исказа “Да живот проживим савесно, без греха и не чинећи ни непријатељима никакво зло”, чиме је овом циљу дата извесна религијска конотација.

такође засебан фактор. Тада је тај “окрњени” фактор назван *нормална држава*, а сада има још више аргумената да се тај назив прида првом фактору.

Табела 4. Факторска структура друштвених циљева

Друштвени циљеви	1	2	3	4
јака привреда	0.34		-0.49	-0.69
добри међунац. односи	0.46	0.38	-0.30	-0.80
борба против кримин.корупц.	0.60		-0.35	-0.70
јачање одбрамбених снага	0.41		-0.74	
хуманији односи	0.71		-0.36	-0.50
еколошки циљеви	0.68			-0.45
запосленост	0.74		-0.43	-0.34
социјална једнакост	0.69		-0.43	
правна држава	0.59	0.38	-0.62	-0.44
чување традиције	0.47		-0.76	
улазак у Европску унију		0.83		
приватизација		0.82	-0.35	
државни и територијални интегритет	0.38	0.36	-0.81	
демократија	0.53	0.51	-0.43	
животни стандард	0.75		-0.47	
развој науке и културе	0.68	0.40	-0.36	
социјална права	0.77		-0.38	
једнопартијски систем	0.41	0.46	-0.53	

Други фактор (у табели 4) првенствено образују улазак у Европску унију (0,83) и приватизација (0,82), а у мањој мери демократија и одлучујућа улога једне политичке партије, што смо ми разумели као залагање за једнопартијски систем. Смета овај последњи податак, а недостаје бар извесна корелација са тржишном привредом (каква се појавила у истраживању београдских средњошколаца) да би се фактор могао назвати либерална оријентација. Ипак условно се може назвати *транзиција* или једна варијанта модерностичке оријентације, ако узмемо у обзир само највиша факторска засићења.⁸

⁸ Преглед матрице интеркорелација открива заиста необичну и неочекивану чињеницу: да је залагање за јаку тржишну привреду у најнижој корелацији са оценом важности

Трећи фактор највише дефинишу државни и територијални интегритет, чување традиције, јачање одбрамбених снага, правна држава, а у мањој мери једнопартијски систем, јака привреда, животни стандард итд.⁹ Ако се држимо само највиших факторских засићења, овај фактор можемо назвати *традиционално-патриотска оријентација*. У овом контексту су испитаници у изражавању свог односа према држави вероватно нагласак стављали на њену стабилност и поштовање закона.¹⁰

Четврти фактор највише укључује добре међунационалне односе (0,80), борбу против криминала и корупције (0,70) и јаку тржишну привреду (0,69), а у мањој мери и хуманије односе у друштву, и у још мањој еколошке циљеве и правну државу. Не знамо шта је то у свести младих што повезује ове циљеве и не усуђујемо да покушамо да овом фактору дамо неки смислени назив. Фактор је додуше у значајној корелацији с првим (-0,35), али први (који објашњава највећи део варијансе резултата) је у корелацији са свим осталим факторима, што је довело до тога да се у факторској анализи другог реда појави само један, општи фактор. Али и ту чињеницу смо склонили пре да тумачимо као последицу поменуте склоности једног дела испитаника да свим циљевима дају више оцене и другог дела да истим циљевима придају нешто ниже оцене. Мишљења смо да састав четвртог фактора говори у прилог тезе да млади на овом узрасту немају још формиран стабилан и кохерентан вредносни систем и да су вредносни циљеви, можда не само код младих, у некаквом превирању. У нашој друштвеној ситуацији многи људи прижељкују остварење различитих и не ретко нескладних комбинација, нешто за шта је народ давно сковао назив „лубендиње“. Истина је, међутим, да и политичке странке обећавају остваривање свакојаким комбинација циљева, што отежава учвршћивање кохерентних идеолошких и вредносних оријентација.

Анализа факторске структуре показује да је субјективни однос према неким друштвеним циљевима вишедимензионалан. Тако је оцена значаја правне државе повезана у одређеној мери са сва четири изолована фактора. Али ако стабилна правна држава може бити добар оквир за остваривање различи-

уласка у Европску унију (0,19) и приватизације (0,21). Са друге стране, у прилично високој корелацији су оцене значаја тржишне привреде и добрих међунационалних односа (0,54). Ови подаци говоре у прилог хипотези да систем вредносних циљева средњошколца није довољно кохерентан, па је стога, али вероватно и из других разлога, нестабилан. Иначе, корелација између оцена друштвених циљева су унеколико прецењене (по нашој процени између 0,15 и 0,20) јер је деловао чинилац тзв. личне једначине – склоности једног дела испитаника да свим циљевима придају више оцене и другог дела да дају нешто ниже оцене. Али чак иако је то утицало донекле и на факторска засићења, састав фактора је управо такав како их описујемо.

⁹ Пошто су оцене свих наведених циљева у негативној корелацији са фактором, може се извршити инверзија и фактор именовати према значењу његовог другог пола, што смо ми и учинили.

¹⁰ Овај циљ је операционализован преко исказа „Изградити стабилну државу с напредним и правичним законима које ће сви морати да поштују“.

тих друштвених циљева, није се очекивало да ће и оцена важности добрих међунационалних односа корелирати са различитим, а највише са четвртим фактором, нити да ће залагање за јаку тржишну привреду (која би требало да изражава либералистичку оријентацију) у значајној мери били повезано са традиционалистичком оријентацијом.

Закључна разматрања

Истраживање изведено на 2426 средњошколаца у Србији (без Косова и Метохије) дало је одређену слику о степену прихватања, преференцијама и структурама личних и друштвених циљева ове категорије младих. Установљено је да су са листе од 18 личних циљева највише прихваћени (посматрано у целини) пријатељство (које изражава снажан афилијативни мотив и потребу за социјалном подршком и прихватањем), партнерска љубав, материјални стандард и самосталност. Најмање су прихваћени друштвена моћ, подређеност ауторитетима и моћнијима, популарност, друштвено ангажовање, па и постигнуће, исказано као постизање нечега што се цени и што омогућује истицање у друштву. Потврђен је налаз из других истраживања, обављених у друго време и унеколико другачијим инструментима, да млади на овом узрасту, бар код нас, у току релативно дугог периода, више прихватају вредносне оријентације умерене на приватну сферу и примарне групе него оне које се тичу јавне и друштвене сфере (Попадић, 1995, Јоксимовић, 2001).

Факторска анализа открила је четири фактора. Први, који објашњава највећи део варијансе резултата, условно је назван *удобан живот* (може се рећи и узбудљив), којим су највише засићени циљеви: уживање, материјални стандард, узбудљив живот, љубав, самосталност, стицање знања. Други је назван *друштвена успешност* (схваћена као престиж) јер укључује друштвену моћ као лични циљ, популарност и постигнуће. Трећи се може назвати *узоран живот* (у конвенционалном значењу) јер окупља циљеве: савесност, здрав живот, испуњавање дужности које одређују старији и моћнији, друштвено ангажовање, алтруизам. Четврти смо схватили као *тежњу за самопотврђивањем*, или, описно, као остваривање друштвеног успеха на основу компетентности и просоцијалне оријентације, јер су са њим највише повезани самоактуализација и пријатељска подршка, а затим углед, сигурност, алтруизам. Овај фактор није у пажње вредној корелацији са другим фактором, који означава другачију врсту друштвене успешности, али јесте у приличној корелацији са првим (0.39). Таква сложена комбинација у највећој мери покрива оно што се обично подразумева под комплетним, испуњеним животом појединца.

С листе од 18 друштвених циљева највише су прихваћени и сврстани у приоритетну групу: пуна запосленост, остваривање социјалних права (бесплатно образовање, здравствена и социјална заштита), животни стандард, борба против криминала и корупције, еколошки циљеви, а најмање даља прива-

тизација предузећа, доминантна (па и искључива) улога једне партије, али и јака тржишна привреда, па и демократија, што је прилично изненађење. Извесна поларизација се јавила у реаговању испитаника према идеји о испуњавању услова за улазак у ЕУ, а последица тога је да је према просечној оцени значаја овај циљ при дну, а према проценту оних који га преферирају као најважнији циљ у горњем делу листе.

Однос према друштвеним циљевима по својој природи је више него лични циљеви осетљив на друштвене околности, а поготово на интеракцију друштвене и егзистенцијалне ситуације. Да је друштвено-економска ситуација боља, не би се највероватније у врху приоритета нашли запосленост, животни стандард, борба против криминала и корупције, па можда ни остваривање разних социјалних права. Да је приватизација донела резултате које су родитељи ових испитаника очекивали, вероватно се приватизација не би нашла на дну ранг листе. Свакако је веома важна и коренита промена у официјелном вредносном систему која постепено формира нови дух времена, што за последицу има широко одбацивање неких старих вредности (на пример, атеизма) и прихватање нових (али, не нужно свих из тог официјелног система). Својевремено је Томановић установио (1977) да огроман број младих прихвата социјалну једнакост као свој идеал (треба се сетити неких парола из студентских догађаја 1968), али су истраживања 90-тих година прошлог века показала да се веома смањило број младих који тај циљ сврстава међу приоритетне без обзира што се егзистенцијална ситуација већине погоршала (Кузмановић, 1995 и 1995а). У истраживању које смо овде приказали социјална једнакост је у средини ранг листе. Нема, међутим, ранијих истраживања других циљева са ове листе (или због различитих разлога нису упоредива) да би се поузданије говорило о променама у прихватању свих циљева.

Факторском анализом су и у овој групи циљева изолована четири фактора. Први фактор смо условно назвали *нормална држава* и он окупља највећи број друштвених циљева, пре свега: социјална права, животни стандард, запосленост, хуманије односе међу људима, социјалну једнакост, развој науке и културе, еколошке циљеве, борбу против криминала и корупције. Други фактор првенствено образују улазак у ЕУ и приватизација и у мањој мери демократија. Мада недостају неки елементи (нпр. тржишна привреда), може се условно назвати *транзиција*. Трећи фактор смо назвали *традиционално-патриотска оријентација* јер га највише дефинишу државни и територијални интегритет, чување традиције, јачање одбрамбених снага, правна држава. Четвртом фактору нисмо успели да пронађемо адекватно име, а он укључује добре међунационалне односе, борбу против криминала и корупције и јаку тржишну привреду.

У логици факторске анализе претпоставља се да су откривени фактори базичне, латентне димензије (нека врста диспозиција), а елементи који су ушли у факторску анализу, односно корелати (у нашем случају појединачни циљеви) манифестне варијабле, нека врста индикатора. Нама се чини да се у

случају друштвених циљева (а донекле и личних) не може говорити о чврстом и јасном детерминизму. Фактори вероватно подразумевају некакву магловиту (недовољно „освешћену“ и јасну) идеју о доброј и пожељној карактеристичној комбинацији циљева. Отуда се може догодити (што је и био случај) да се добија недовољно кохерентна комбинација, у којој има несагласних елемената, или недостаје елемент који би се логично ту морао наћи – на пример, тржишна привреда у склопу идеја о нормалној држави или приватизацији и уласку у Европску унију. Будућа истраживања би требало да открију порекло оваквих комбинација циљева. Нама се у сваком случају чини (нека се то схвати и као хипотеза) да ту значајну улогу играју и политичке странке које пред изборе, али и иначе, дају свакојака обећања, па и она која су у несагласности с њиховом основном оријентацијом, називом и програмом. Мада су се и у свету ублажиле разлике између политичке левице и деснице, ипак се зна шта се може очекивати од једне конзервативне странке, а шта од либералне или социјалистичке партије. У нас се, на пример, о социјалној правди мање говорило у програму Демократске странке (која је чланица Социјалистичке интернационале) него у програмима неких других партија, укључујући и десно оријентисане (Кузмановић, 2005.). И у програмима, а особито у деловању других странака има много парадоксалности. Политичари потенцијалним бирачима често шаљу неконзистентне поруке. Такве поруке допиру разним каналима (некада директно, а некада посредно) и до средњошколаца и збуњују их, као и остале грађане. Узимајући у обзир и узраст и друштвене околности, оправдано се може претпоставити да су утврђене структуре циљева код средњошколаца нестабилне. Но истраживања ће већ показати у ком правцу ће се процеси одвијати.

ЛИТЕРАТУРА:

- Адлер, А. (1989). *Индивидуална психологија*, Матица српска, Нови Сад
- Васовић, М. (1988). Вредности припадника неформалних група, у С. Јоксовић и други, *Млади и неформалне групе*. ИИЦ ССО Србије, Београд, стр. 174-216
- Васовић, М. (1991). Вредносни приоритети југословенске јавности, у Љ. Баћевић (ур.): *Југославија на кризној прекретници*. Институт друштвених наука, Београд, стр. 197-232
- Васовић, М. и Б. Кузмановић (2001). Вредносни приоритети запослених, у С. Михаиловић (ур.): *Синдикати Србије – од сукоба ка сарадњи*. Friedrich Ebert и Центар за социјалне и демократске студије, Београд, стр. 105-135
- Inglehart, R. (1977). *The Silent Revolution*. Princeton University Press, Princeton
- Јоксовић, С. (2001). Структура и корелати вредносних оријентација средњошколских ученика. *Зборник Института за педагошка истраживања*, 33, стр. 201-214
- Кузмановић, Б. (1986). Преференције начина живота. *Зборник Филозофског факултета у Београду*, XV, Београд, стр. 45-67
- Кузмановић, Б. (1990). Процена релативног значаја друштвених циљева, у Н. Хавелка и сарадници: *Ефекти основног школовања*. Институт за психологију, Београд, стр. 321-325

Бора Кузмановић, Небојша Петровић, Преференције личних и друштвених циљева...

- Кузмановић, Б. (1995). Друштвене промене и промене вредносних оријентација ученика. *Психолошка истраживања*, 7, Институт за психологију, Београд, стр. 17-47
- Кузмановић, Б. (1995а): Преференције друштвених циљева. *Психолошка истраживања*, 7, Институт за психологију, Београд, стр. 49-69
- Кузмановић, Б. (2005). Социјална правда у програмима социјалдемократских партија, у С. Михаиловић (ур.) *Програмски идентитети социјалдемократских партија*. Friedrich Ebert Stiftung, Београд, стр. 181-189
- Кузмановић, Б. & Петровић, Н. (2007). Структура преференција личних и друштвених циљева средњошколаца. *Психологија*, вол. 40 бр. 4, стр. 567-585
- Маслов, А. (1982). *Мотивација и личност*. Нолит, Београд
- Михаиловић, С., З. Стојиљковић, Ђ. Вуковић и М. Мојсиловић (2007). *Истраживање јавног мњења Србије, јесен 2007. године*. ЦеСИД, Београд
- Митгау, М. А. (1938). *Explorations in Personality*. Oxford University Press, New York
- Петровић, Н. (1996). Важност личних и друштвених циљева и однос према политичким странкама. *Необјављен дипломски рад*, Филозофски факултет, Београд
- Попадић, Д. (1995). Узрасне и генерацијске разлике у преференцији животних циљева. *Психолошка истраживања*, 7, Институт за психологију, Београд, стр. 71-88
- Rohan, M. J. (2000). A Rose by Any Name? The Values Construct. *Personality and Social Psychology Review*, Vol. 4 (3), str. 255-277
- Rokeach, M. (1968). *Beliefs, Attitudes, and Values: A theory of Organizational Change*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Rokeach, M. (1973). *The Nature of Human Values*. New York, Free Press
- Рот, Н. & Н. Хавелка (1973). *Национална везаност и вредности код средњошколске омладине*. Институт за психологију и Институт друштвених наука, Београд
- Schwartz, S. (1996): Value Priorities and Behavior: Applying a Theory of Integrated Value Systems. In C. Seligman, J. M. Olson, & M. P. Zanna (Eds.), *The Ontario Symposium: The Psychology of Values* (Vol. 8, pp. 1-24). Mahwah, NJ, Lawrence Erlbaum Associates, Inc
- Schwartz, S. H., & Bilsky, W. (1987). Toward a Psychological Structure of Human Values. *Journal of Personality and Social Psychology*, 53, 550-562
- Schwartz, S. H., & Bilsky, W. (1990). Toward a Psychological Structure of Human Values: Extensions and Cross-Cultural Replications. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58, 878-891
- Томановић, В. (1977). *Омладина и социјализам*, Младост, Београд
- Фром, Е. (1980). *Здраво друштво*, Рад, Београд
- Хол, К. и Г. Линдзи (1983): *Теорије личности*. Београд: Нолит.

Bora Kuzmanovic
Nebojsa Petrovic
Faculty of Philosophy
Belgrade

S u m m a r y

PREFERENCES OF PERSONAL AND SOCIAL GOALS IN THE HIGH SCHOOL PUPILS IN SERBIA

On the sample of 246 high school pupils from various regions, cities and schools in Serbia, authors took survey of the degree of acceptance (graded from 1 to 5) of 18 personal and 18 social goals, as well as preferences, i. e. choice of most valuable of these goals on both lists.

Among personal goals most widely accepted and preferred are friendly support, love and personal independence, while social power, subordination to authorities, social engagement and achievement are on the bottom of the preference scale. As for the social goals, full employment, social rights, standard of living, fight against criminal and corruption, and ecology are most preferred, while further process of privatization in economy, dominant role of one party, but also democracy and strong market economy. Demand of fulfillment of the conditions needed to enter European Union, have caused polarized reactions of young people. This has for its consequence that this aim according to the significance finds itself almost on the bottom of the preference list. Also, for the share of those who prefer to enter in the EU, this aim is most important in the above part of the list.

In the factor analysis four factors are extracted on the every list. In the realm of personal goals these factors were named comfortable living (that includes many other goals, notably these with high grades), social success, decent life and will toward self-affirmation. In the realm of social goals as main factors were identified: normal state (including number of special goals), transition, orientation toward tradition and patriotism, while fourth factor (that includes assessment of good international relations, fight against criminal and corruption, market orientation) was left without name.

Authors are also dealing with analysis of established incoherency and with issue of stability of value system of young people.

Key words: personal goals, social goals, values, preferences personal and social.